

Mag. Tomaž Mastnak

ENGELSOV PRISPEVEK K OBLIKOVANJU KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE
V OBDOBJU PRED BURŽOAZNODEMOKRATIČNO REVOLUCIJO 1848/49

Pričujoči tekst načinja razpravo o Engelsovi vlogi pri oblikovanju kritike politične ekonomije iz dveh temeljnih razlogov: 1. ker ni mogoče razumeti Engelsovega dela v celoti brez obravnavanja problematike kritike politične ekonomije v njegovem delu, in 2. ker ni mogoče razumeti kritike politične ekonomije brez Engelsovega dela pri njenem oblikovanju. Časovna omejitev same problematike v tem tekstu pomeni samo to, da je treba obdobje buržoaznodemokratske revolucije in čas po njej še obravnavati. Biografski pristop pa je uporabljen zato, ker je tako najlažje razgrniti problematiko in identificirati probleme, ki jih je treba podrobno analizirati. Tako ne pretendira, da bi bil kaj več kot očrt za raziskovanje.

Ko je Marx 1859 ocenjeval svojo miselno pot - ki jo je prikazal kot razvijanje kritike politične ekonomije - je omenil polemike v "Rheinische Zeitung" iz let 1842/43 kot svoj prvi poseg v razpravo o t.i. materialnih interesih. Vendar bi te polemike težko postavili za začetek Marxovih "političnoekonomskih študij"¹⁾ ali kar kritike politične ekonomije. Nasprotno - in to je dokaj uveljavljeno mnenje, Engels je bil tisti, ki je odprl vrata na to področje. V "Nemško-francoskih letopisih", ki sta jih v Pa-

¹ MEW 13, str. 7.

rizu izdajala Marx in Ruge, je Engels 1844 objavil "Očrte za kritiko nacionalne ekonomije", napisane konec leta 1843 in v januarju 1844. Marx je ta spis v predgovoru k "H kritiki politične ekonomije" označil kot "genialno skico za kritiko ekonomskih kategorij", neposredno za tem pa dodal, da je bil od objave tega spisa naprej z Engelsom "v stalni pismeni izmenjavi idej" ²⁾, ki je trajala vse do Marxove smrti 40 let kasneje. V predgovoru k "Ekonomsko-filozofskim rokopisom" (1844) so Engelsovi "Očrti" postavljeni ob stran Hessovim člankom iz "21 pol" kot edino "tehtno in izvirno" delo nemške socialistične znanosti ³⁾, Marx pa je ta spis štirikrat citiral tudi v "Kapitalu". Omeniti je treba, da je bil najj ponosen tudi Engels sam. V pismu Evgeniji Eduardovni Papric z dne 26. junija 1884 je zapisal, da se "počutim izredno polaskan, da imate za potrebno, da bi prevedli moje 'Očrte itd. Čeprav sem še vedno malce ponosen na to svoje prvo družboslovno delo, pa vendar le pre-dobro vem, da je danes že povsem preseženo in ne le polno pomanjkljivosti, marveč tudi polno 'kozlov'. Bojim se, da bo prineslo več škode kot koristi." ⁴⁾ Enako odklonilno je bil razpoložen do Liebknechtove namere, da bi ponatisnil ta spis, češ da ima vrednost le še kot "historični dokument". ⁵⁾ Še več, do tega spisa je bil kritičen že 1846, ko je uvidel, da se ga da izkoriščati tudi v malomeščansko-socialistične namene. ⁶⁾

Kaj in kakšna je "historična vrednost" Engelsovih "Očrtov za kritiko nacionalne ekonomije"? Engels je (v dopolnilu k biografski skici, ki jo je o njem napisal Kautsky

²⁾ Prav tam, str. 10.

³⁾ MEW EB I, str. 468.

⁴⁾ MEW 36, str. 169/70.

⁵⁾ "Absolutno ne gre, da bi moj stari članek iz 'N/emško/-f/rancoskih/ letopisov' zdaj ponatisnil v 'Volksst/aat/'. Reč je povsem zastarela in polna nepravilnosti, ki bi lju-di samo mešale. Poleg tega je še povsem v heglovski maniri, ki tudi absolutno ni več primerna. Vrednost ima le še kot

1889) odgovoril takole: "Ta članek je pomemben, ker se je tu prvič poskušalo utemeljiti socializem na politični ekonomiji". ⁷⁾ Ta pripomba, vzeta brez pridržkov, seveda ne drži: pozablja na socialistične ricardovce, ki so storili prav to - kritizirali kapitalizem, s pozicij delavskega razreda, na podlagi klasične, v prvi vrsti Ricardove, politične ekonomije. ⁸⁾ Engelsova izjava meri na nekaj drugega: na nemški socializem oziroma, natančneje, na nemško predrevolucionarno opozicijsko gibanje. Značilnost tega gibanja je bilo hipertrofiranje filozofije in prepričanje, da se bo na filozofiji prijezdilo v novi svet. ⁹⁾ Kot se je kasneje spominjal Engels, ni bilo tedaj, v prvi polovici 40. let 19. stol., v vsej Zvezi komunistov "enega edinega moža, historični dokument." (Engels W. Liebknechtu, 13. april 1871, MEW 33, str. 208.)

⁶⁾ Engels Komunističnemu korespondentskemu komiteju v Bruslju, 16. septembra 1846, MEGA⁻ III/2, str. 35.

⁷⁾ Cit. po "Friedrich Engels. Dokumente seines Lebens". Zusammenge stellt und erläutert von M. Kliem. Reclam, Leipzig 1977, str. 130. - Podobno oceno podaja Cornu, ko zapiše, da so bili v tem Engelsovem delu "podani prvi nastavki ekonomsko-socialne utemeljitve komunizma" (A. Cornu, "Einleitung" k "Moses Hess: Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl." Akademie Verlag, Berlin 1961, str. XLII).

⁸⁾ Ne gre le za to, da so Thomas Hodgskin, William Thompson, John Gray, John Francis Bray, Thomas Rowe Edmonds in drugi razvili pomembne nastavke za Marxovo in Engelsovo kritiko politične ekonomije; pomembno je, da so prelomili z dotodaj njo, s tradicionalno socialno kritiko, ki se je opirala na naravno pravo ali bila zazrta v idealizirano preteklost ter kritizirala "oligarhijo" ("Old Corruption"), in afirmirali kritiko kapitalistične ekonomije. To je bil nujen korak v procesu osamosvajanja delavskega gibanja, pri utemeljevanju in oblikovanju avtonomnega osvobodilnega gibanja delavskega razreda. Gl. K.-J. Burkard: "Thomas Hodgskins Kritik der politischen Oekonomie." SOAK-Verlag, Hannover 1980, str. 100 sl.; prim. tudi J.-P. Osier: "Thomas Hodgskin. Une critique prolétarienne de l'économie politique." Maspero, Paris 1976; W. Müller: "Das Verhältnis von Marx zu den sozialistischen Ricardianern" v "Unserer Partei einen Sieg erringen." Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1978.

⁹⁾ Znano 11. tezo o Feuerbachu - "Filozofi so svet samo raz=

ki bi kdajkoli prebral kako knjigo o ekonomiji".¹⁰⁾ To je bil "filozofski komunizem", ki pa se je Engelsu kaj kmalu razdel za "filozofsko ošabnost". Ta "filozofska ošabnost", ki je svojčas nista bila prosta niti Marx in Engels, je menila, da je komunizem zadnja konsekvence Heglove filozofije, privedla pa seveda ni v komunizem, pač pa v meščanski ali malomeščanski "politični radikalizem".¹¹⁾ Da bi dejansko gibanje storilo korak naprej, je bilo treba "odkriti" politično ekonomijo, začeti študirati "politiko in ekonomijo". Ta korak je prvi storil Engels, in to je "historična vrednost" njegovih "Očrtov".¹²⁾ Zato ni pretirano neskromen,

lično interpretirali, gre za to, da ga spremenimo" (MEID II, str. 359) - si nekateri filozofi še vedno razlagajo po svoje, da bodo filozofi spremenili svet.

¹⁰MEW 21, str. 211.

¹¹Tedanja konstelacija je lepo razvidna iz Engelsovega članka "Marx, Karl Heinrich", napisanem 1892 za "Handwörterbuch der Staatswissenschaften": Ko opisuje načelne razlike med urednikoma "Nemško-francoskih letopisov", Rugejem in Marxom, zapiše: "Ruge je ostal v toku Heglove filozofije in političnega radikalizma, Marx se je vrgel v študij politične ekonomije, francoskih socialistov in zgodovine Francije. Rezultat je bil njegov prehod k socializmu." (MEW 22, str. 338).

¹²Ob tem se zastavlja vprašanje kritike politične ekonomije pri mladoheglovcih - doslej še ni bilo posebej, sploh pa ne sistematično in izčrpno obdelano. Čeprav je tudi Cieszkowski pisal o ekonomskih vprašanjih, je tu centralna figura verjetno Moses Hess. Kolikor že je Hess vplival na Engelsa, da je postal komunist, pa je v danem vprašanju - vprašanju "ekonomske utemeljitve" socialistične teorije - situacija obrnjena. V Hessovi kritiki sicer nastopa refleksija pojavnih oblik ekonomskih protislovij - nasprotje med revnimi in bogatimi, med denarno aristokracijo in pavperizmom ipd. - a komunizem je pri njem filozofsko utemeljevan, konec koncev v "bistvu človeka", ločen od proletariata, njegovega družbenega položaja in boja, in zgodovinski proces, v katerem naj bo dosežen, se prikazuje kot izgrajevanje, spoznavanje in udejanjanje "človeškega bistva", to pa spet kot razvijanje osamosvojenih filozofskih kategorij. Prvi Hessov "ekonomski spis" - članek "O denarstvu" ("Ueber das Geldwesen"), v katerem je z metodo Feuerbachove kritike religije analiziral ekonomske in socialne pojave kapitalistične

temveč realno ocenjuje, ko v svojem prispevku k zgodovini Zveze komunistov datira z "Nemško-francoskimi letopisi", v katerih so izšli njegovi "Očrti" in "Položaj Anglije" ter Marxova spisa "K židovskemu vprašanju" in "H kritiki Heglove pravne filozofije. Uvod", izoblikovanje novega komunizma: "Medtem se je poleg komunizma Zveze /komunistov/ in Weitlinga izoblikoval nek drugi, bistveno različen,"¹³⁾ piše Engels in nadaljuje: "V Manchestru¹⁴⁾ sem z nosom trčil ob to, da so ekonomska dejstva, ki v dotedanjem zgodovinisju ne igrajo sploh nobene ali pa le prezirano vlogo, vsaj v modernem svetu odločilna zgodovinska moč; da so temelj za nastanek današnjih razrednih nasprotij; da so ta razredna nasprotja v deželah, kjer so se z veliko industrijo popolnoma razvila, torej zlasti v Angliji, spet temelj družbe in v katerem je "revne" in "bogate" dokončno zamenjal s "proletarci" in "kapitalisti", uporabljal pojem "produkcijskih sil" itd., pri klasificiranju družbenih ureditev pa vendar prepustil prvo mesto moralno-filozofskim kriterijem - je bil pripravljen za drugi zvezek "Nemško-francoskih letopisov" (ki ni več izšel) in, kot pripominja Cornu, "ni izključeno, da je Hess svoj članek med letom 1844 na novo napisal pod vplivom Engelsovih 'Očrtov'" (M. Hess, cit. delo, str. 471). Teza o Engelsovem pionirskem delu bi tu vzdržala.

Ob Cieszkowskem in Hessu je treba v tem sklopu omeniti tudi Wilhelma Schulza, ki sicer ni bil ne filozof ne komunist, pač pa levi demokratski publicist, ki ima - ob Georgu Büchnerju - zaslugo za ohranjanje revolucionarne kontinuitete v Nemčiji med zatonom nemškega jakobinstva in nastopom samostojnega delavskega gibanja. Njegovo delo "Gibanje produkcije" je Marx obsežno citiral v "Ekonomsko-filozofskih rokopisih" (prim. o tem W. Grab: "Ein Mann der Marx Ideen gab." Droste Verlag, Düsseldorf 1979, zlasti str. 211 sl.), Hess pa polemizira z njim v pravkar omenjenem spisu (M. Hess, cit. delo, str. 346).

¹³⁾ MEW 21, str. 211 - V obrobni pripombi h knjigi Georga Adlerja "Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland" je k mestu, na katerem Adler spominja omenjene Marxove in Engelsove spise iz "Nemško-francoskih letopisov" in se odpoveduje temu, da bi "pobliže obravnaval teorije, ki so razvite v njih", Engels pripisal: "toda te /teorije/ vsebujejo temelj poznejših". ("Marx-Engels Jahrbuch 2". Dietz Verlag, Berlin 1979, str. 351)

¹⁴⁾ Engels je prvič živel v Angliji od začetka decembra 1842 do srede avgusta 1844.

političnemu oblikovanju strank, strankarskih bojev in s temu celokupne politične zgodovine. Marx ni le prišel do istega nazora, marveč ga je v 'Nemško-francoskih letopisih' (1844) posplošil, češ da sploh ne pogojuje in ne ureja država meščanske družbe, temveč meščanska družba državo, da je torej treba politiko in njeno zgodovino razložiti iz ekonomskih razmerij in njihovega razvoja, in ne obratno."¹⁵⁾

Engels se je zanimal za ekonomska vprašanja sicer že v Berlinu, v letih 1841/42,¹⁶⁾ toda šele soočenje z ekonomskimi razmerami Anglije - v prvi vrsti z razmerami, v katerih je živel angleški delavski razred - in študij političnoekonomske literature sta omogočila, da se je izkopal iz "filozofskega komunizma", ki ga je konec leta 1843 ocenil takole: njegove poglobitve napake so nepoznavanje zgodovine, politične ekonomije in družbene prakse; namesto da bi se oprl na delavski razred, se je orientiral na inteligenco.

Engels pravi, da je prišel do "istega nazora" tudi Marx - mnogo pozneje in Marx in Engels dodata: "po drugi poti" Pri Marxu je novi "nazor" v prvi vrsti rezultat filozofskih in historičnih izpeljav, pri Engelsu poznavanja angleške družbene dejanskosti in njegove politične prakse. Kot med drugim komentira Engelsov biograf Kliem: "Kljub skupnim rezultatom se je moral vsakdo od njiju še veliko naučiti od metodike drugega. Engels je moral priznati, da je znal Marx posploševati na mnogo višji stopnji in da je v teoretskem pogledu še prednjačil pred njim. Nasprotno je Marx videl, da ima Engels veliko prednost pri analizi socialnih in gospodarskih razmer; Engelsove ekonomske študije so ga vzpodbudile, da se je lotil politične ekonomije, ki je ni več zapustil do konca življenja."¹⁷⁾ In o Engelsovi politični praksi: "Engels je bil, ki je sodobnemu de-

¹⁵ MEW 21, str. 211/212.

¹⁶ "Friedrich Engels. Dokumente seines Lebens", str. 107.

¹⁷ Prav tam, str. 132-133. Prim. Lenin: "Sočinenija", izd. vtoroe, t. I, str. 413.

lavskemu gibanju najprej veljal za teoretskega vodjo; pri Engelsu so se stekale niti, ki so bruseljsko komunistično avantgardo povezovale z delavskim gibanjem."¹⁸⁾

Tako kot sta Marx in Engels prišla do skupnega novega nazora po različnih poteh, sta zdaj, ko so bila vrata v politično ekonomijo odprta, tudi nadaljevala vsak na svoj način.

Marx se je v Parizu posvetil študiju političnih ekonomistov, rezultat tega študija so "Ekonomsko-filozofski rokopisi" (1844) in 9 pariških ekscerptnih zvezkov (1844/45). 1845 je pripravljaval kritiko nemškega ekonomista Friedricha Lista. Iz let 1845-1847 je ohranjenih 12 zvezkov z - deloma komentiranimi - Marxovimi ekscerpti iz skoraj izključno političnoekonomske literature. Vse to naj bi bil material za knjigo "Kritika politike in nacionalne ekonomije", za katero je Marx že podpisal pogodbo z založnikom Leskejem (po tej pogodbi bi to delo v dveh zvezkih obsegalo 40 tiskarskih pol, leto in pol po podpisu pogodbe pa je Marx načrtoval povečanje obsega še za 20 pol), ni pa je uspel napisati. 1847 je izšla "Beda filozofije", v začetku 1848 brošura z govorom o vprašanju svobodne trgovine, tisk predavanj o mezdnem delu in kapitalu, ki jih je imel Marx konec 1847 in v začetku 1848 v Nemškem delavskem izobraževalnem društvu v Bruslju, je prekinila revolucija, ki je za nekaj časa prekinila tudi tovrstno študijsko delo.

Engels je v tem času napisal "Položaj delavskega razreda v Angliji". Že konec leta 1844 je imel v mislih brošuro proti Listu; iz leta 1845 so ohranjeni trije njegovi ekscerptni zvezki s političnoekonomsko vsebino. Sicer je Engels tja do revolucije publiciral množico krajših ali daljših člankov v različnih časopisih in revijah, ob tem pa intenzivno politično agitiral.

¹⁸ "Friedrich Engels. Dokumente etc.", str. 158.

Skupaj z Marxom sta se dogovorila za polemičen spis proti mladoheglovcem ("Sveta družina", 1844),¹⁹⁾ skupaj sta pisala tedajneizdano "Nemško ideologijo" (1845/46), polemizirala proti malomeščanskemu "resničnemu socializmu" ter, tik pred izbruhom revolucije, pripravila "Komunistični manifest".

Marxova in Engelsova korespondenca iz obdobja pred revolucijo je ohranjena dokaj fragmentarno, iz let 1844-1845 vsega pet Engelsovih pisem Marxu, prvo ohranjeno Marxovo pismo Engelsu je datirano s 15. majem 1847. To deloma otežuje rekonstrukcijo "izmenjave idej" in Engelsove vloge pri oblikovanju kritike politične ekonomije, je pa - ob vsem ostalem dostopnem materialu - ne onemogoča.

Med svojim prvim bivanjem v Angliji je Engels zbiral gradivo za delo o socialni zgodovini Anglije. Po prvotnem načrtu naj bi bil prikaz položaja angleškega delavskega razreda samo posebno poglavje te knjige, ki pa je - vtem ko je Engels spoznaval zgodovinsko vlogo proletariata - preraslo v samostojno knjigo, medtem ko onega dela Engels ni uspel nikdar napisati, čeprav se ideji še dolgo ni odpovedal.

"Položaj delavskega razreda v Angliji" je Engels pisal od sredine novembra 1844 do sredine marca 1845, knjiga pa je izšla v začetku junija tega leta. Tu seveda ne more iti za podajanje vsebine te knjige, pač pa za nakazanje njenega

¹⁹⁾Engels je označil ta spis takole: "Na drugi strani je bila napovedana vojna tistim nemškim filozofom, ki odklanjajo, da bi iz svojih zgolj-teorij izpeljali praktične sklepe, in ki trdijo, da človek nima početi ničesar drugega, kot da tuhta o metafizičnih vprašanjih. Gg. Marx in Engels sta objavila izčrpno zavrnitev načel, ki jih zagovarja B. Bauer. /.../ - Bauer in Stirner sta predstavnika zadnjih konsekvenc abstraktne nemške filozofije in zato edina pomembna filozofska nasprotnika socializma - ali bolje, komunizma, kajti v tej deželi beseda socializem ne pomeni ničesar drugega kot različne nejasne, nedoločene in nedoločljive predstave tistih, ki vidijo, da je nekaž treba storiti, ki pa se še vedno ne morejo odločiti, da bi brez pridržkov sprejeli komunitarni sistem." (MEGA I/4, str. 347.).

pomena. Naj spet najprej spregovorita Marx in Engels sama. Tako prvi kot drugi jo postavljata v določeno zvezo s "Kapitalom". Engels v predgovoru k 2. nemški izdaji "Položaja delavskega razreda" (1892) pravi, da knjige ni poskušal prirejati "današnjemu stanju reči", ker bi to njen obseg podvojilo, "drugič pa daje prvi zvezek Marxovega 'Kapitala' izčrpen prikaz položaja britanskega delavskega razreda za čas okoli 1865, tj. za čas, ko je britanska industrijska prosperiteta dosegla višek. Moral bi torej ponavljati, kar je povedal Marx."²⁰) Če Engels vidi v "Kapitalu" v določenem smislu (gre pač za t.i. "historična poglavja") nadaljevanje svojega mladostnega dela, pa gleda Marx nanj kot na predhodnika svojih raziskovanj. V prvem zvezku "Kapitala" ga kar desetkrat citira, v opombi 48 k 8. poglavju 2. nemške izdaje pa zapiše: "Z obdobjem od začetka velike industrije v Angliji do 1845 se ukvarjam le tu in tam ter napotujem bralca s tem v zvezi na 'Položaj delavskega razreda v Angliji' Friedricha Engelsa, Leipzig 1845. Kako globoko je Engels zapopadel duh kapitalističnega produkcijskega načina, kažejo Factory Reports, Reports of Mines itd., ki so izšli po 1845, kako občudovanja vredno je slikal razmere v detajlih, pa kaže že najbolj površna primerjava njegovega spisa z uradnimi Reports Children's Employment Commission, ki so bili objavljeni 18 do 20 let pozneje (1863-1867)."²¹) V poglavju o mašineriji in veliki industriji beremo v podobnem smislu: "Moralno propadanje, ki izvira iz kapitalistične eksploatacije ženskega in otroškega dela, so F. Engels v svojem 'Položaju delavskega razreda v Angliji' in drugi pisci tako izčrpno prikazali, da tu na to samo spominjam."²²)

²⁰ MEW 2, str. 641.

²¹ MEW 23, str. 254.

²² Prav tam, str. 421.

Obe deli, "Kapital" in "Položaj delavskega razreda", pa nista le v določenem kronološkem odnosu, marveč se tudi vsebinsko dopolnjujeta. Ko je Marxu v začetku 1866 bolezen onemogočila, da bi se ukvarjal s "pravim teoretskim" delom, in je zato "historično razširil" poglavje prvega zvezka "Kapitala" o delavniku, česar prvotno ni imel v načrtu, je pisal Engelsu: "Kar sem zdaj 'priložil', je (skicirana) dopolnitev tvoje knjige do 1865 (kar v opombi tudi povem) in popolno opravičilo diference med tvojo apreciacijo prihodnosti in njeno dejanskostjo. Brž ko bo moja knjiga izšla, je torej druga izdaja tvoje knjige nujna in obenem lahka. Teoretsko potrebno podam jaz. Kar zadeva nadaljnji historični dodatek, ki ga moraš podati kot appendix tvoje knjige, je ves material navaden šund in znanstveno neuporaben, razen 'Factory Reports', 'Children's Employment Commission Reports' in 'Board of Health Reports'. Ta material lahko ti s svojo delovno silo, ki je ne mučijo tvori, brez težav obvladaš v 3 mesecih."²³⁾

Marx ni bil človek, ki bi delil komplimente, in teh ocen "Položaja delavskega razreda v Angliji" tudi ne gre razumeti kot kompliment Engelsu. Postavljanje "Položaja delavskega razreda" ob stran "Kapitalu" lahko postane celo smešno, a le tedaj, če gledamo stvari nezgodovinsko, abstraktno, in če menimo, da zgodovina napreduje le po enem tiru. Če pa se trudimo stvari gledati zgodovinsko in zgodovinski proces v njegovi kompleksnosti, postane smešno nekaj drugega, v našem primeru obravnavanje Engelsovega spisa kot golega opisa neke historične dejstvenosti, ki zastareva v tisti meri, v kateri se ta dejstvenost spreminja, izginja. Marx je to takole komentiral: "Kar sicer zadeva glavne stvari v tvoji knjigi, jih je kasnejši razvoj po /18/44 do potankosti potrdil. Knjigo sem namreč sam spet primerjal s svojimi opombami o poznejšem obdobju. Le mali

²³⁾ Marx Engelsu, 10. februarja 1866, MEW 31, str. 175/6.

nemški kompanjoni, ki merijo svetovno zgodovino z vatlom in z vsakokratnim 'interesantnim časopisnim poročilom', si lahko domišljajo, da je v takšnem velikem razvoju 20 let več kot en dan, čeprav lahko zatem spet pridejo dnevi, v katerih se povzame 20 let."²⁴⁾

Engels je za svoje delo zbral ogromno empiričnega materiala. Ne le uradne in neuradne dokumentacije, kolikor jo je lahko dobil: "s tem nisem bil zadovoljen, hotel sem več kot zgolj abstraktno znanje o svojem predmetu," piše v angleškem posvetilu delavcem Velike Britanije, "hotel sem vas videti v vaših domovih, vas opazovati v vašem vsakdanjem življenju, kramljati z vami o vašem položaju in stiskah, biti priča vaših bojov proti družbeni in politični oblasti vaših zatiralcev. Storil sem tako: odrekel sem se družbi in slavnostnim večerjam, portskemu vinu in šampanjcu srednjih razredov ter posvetil svoj prosti čas skoraj izključno občevanju s preprostimi delavci; vesel in obenem ponosen sem, da sem tako storil."²⁵⁾ To svojo metodično usmerjenost je Engels pojasnil oz. utemeljil v članku, ki ga je napisal februarja 1845 za "The New Moral World" ("Communism in Germany"). Ko poroča, da Hess in on pripravljata komunistični mesečnik, napoveduje: "ta revija bo vsebovala samo dejstva, ki prikazujejo stanje civilizirane družbe, in z zgovornostjo dejstev opominjala na njunost radikalne reforme."²⁶⁾ Dejstva seveda postanejo zgovorna šele, ko so na določen način organizirana in artikulirana, "še v luči teorije". Engels sam je zapisal, da je bila "ureditev materiala", ki ga je zbral v Angliji, "najtežje

²⁴ Marx Engelsu, 9. april 1863, MEW 30, str. 342.

²⁵ MEGA I/4, str. 5 - Ob tem Engelsovem raziskovanju se je zanimivo spomniti, da je Marx skoraj 40 let kasneje, 1880, na pobudo Benoita Malona, napisal "Vprašalnik za delavce" s loo vprašanji, ki naj bi služil tovrstnemu zbiranju gradiva. (gl. MEID V, str. 113-124).

²⁶ MEGA I/4, str. 343.

delo".²⁷⁾ Toda "ureditev materiala" narekuje material sam. Metoda se oblikuje v spoprijemu z materialom; "imeti metodo", je zapisal marksistični filozof, "se pravi hoditi pot stvari". Prav to je temeljna značilnost Engelsovega "Položaja delavskega razreda" ter manjših publicističnih del, ki so nastala v tem času. Engelsova spoznanja temeljijo na empiričnem materialu in nujnost socialne revolucije dokazujejo z "ekonomskimi dejstvi". Načelno spoznanje, da je proletariat "srce" "emancipacije človeka", najdemo že v Marxovem "Uvodu" prispevka h kritiki Heglove pravne filozofije. Toda šele v "Položaju delavskega razreda v Angliji" nastopi dejanski proletariat, ne več kot filozofska kategorija, temveč kot zgodovinska družbena dejanskost. Engels je v predgovoru k 2. nemški izdaji "Položaja delavskega razreda" sicer zapisal, da "ta knjiga povsod izdaja sledi izvora modernega socializma iz enega njegovih prednikov - nemške klasične filozofije,"²⁸⁾ pa vendar je proletariat tu v odnosu defilozoficiran. Šele defilozofikacija proletariata omogoča, da se filozofija približa proletariatu; ko pa se filozofija približa proletariatu, se kot filozofija odpravi. V svojem skrajnem dometu je bila lahko le "teorija o osvoboditvi celotne družbe", "človeštva"; zdaj se začne proletarizirati. Na drugi strani politična ekonomija preneha biti - kot jo imenuje Engels v "Očrtih" - "znanost o bogatenju" razreda kapitalistov, "privatna ekonomija" - opravičevalka privatne lastnine, konec koncev znanost dotdanjega socializma, ki je videl le trpljenje in bedo proletariata ter jo objokoval, zavračal pa politično organiziranje in boj delavskega razreda. Ta trojna odprava je veliki dosežek Engelsovega "Položaja delavskega razreda". Na njeni podlagi se oblikuje kritika politične ekonomije in dobiva tiste temeljne poteze, tisto osnovno vsebino, tisto

²⁷⁾ Engels Marxu, 19. november 1844, MEGA² III/1, str. 251.

²⁸⁾ MEW 2, str. 641.

bistveno tendenco, ki jo razlikujejo od vseh drugih socialističnih teorij in doktrin in po katerih je jedro marksizma. Vse to je seveda v potankostih razdelano v "Kapitalu", a v osnovi podano že tu. Engels je že v "Očrtih" pokazal, da so ekonomska razmerja razmerja med ljudmi, politično ekonomijo je že od vsega začetka pojmoval kot "družboslovje"; hkrati je v polemiki proti dotlejšnjemu zgodovinarstvu - kot je to kasneje formuliral -, ki da ni poznalo ali pa je preziralo odločilno vlogo "ekonomskih dejstev", zajeta tudi bistvena kritika ekonomije: ta ni poznala zgodovine. Tu, pri Engelsu, torej nastopa ekonomija v najtesnejši povezavi z zgodovino: "družboslovje" je nujno zgodovinska znanost. Ta zgodovinska družbena znanost, ki izhaja iz odločilne vloge "ekonomskih dejstev" v "modernem svetu", vidi v tej ekonomiji temelj razrednih nasprotij in razrednega boja. Je od vsega začetka znanost razredov in razrednega boja. Lenin je "osnovne misli Engelsove knjige o položaju delavskega razreda v Angliji" povzel takole: "Engels je prvi dejal, da proletarijat ni le trpeči razred; da prav ta sramotni ekonomski položaj, v katerem se nahaja, nezadržno žene naprej in prisiljuje proletarijat, da se bori za svojo dokončno osvoboditev. Bojujoči se proletarijat pa si pomaga sam. Politično gibanje delavskega razreda delavce nujno pripelje do spoznanja, da zanje ni drugega izhoda razen socializma. Po drugi strani bo socializem sila samo tedaj, ko postane cilj političnega boja delavskega razreda." ²⁹⁾ Ta temeljna značilnost je v "Položaju delavskega razreda v Angliji" tako zaostrena, da analiza in prikaz družbenoekonomskega položaja angleškega delavskega razreda nastopa kot vojna študija. Ne gre le za skupek dejstev, za "register grehov" angleške buržoazije ³⁰⁾ - vsa ta dejstva zaživijo v zgodovinskem procesu. Zgodovina nastopa kot vojna zgodovina

²⁹⁾ "Sočinenija", izd. vtoroe, I, str. 412.

³⁰⁾ Engels Marxu, 19. november 1844, MEGA² III/1, str. 251.

vina, aktualno družbeno stanje pa kot "socialna vojna". Engels skrbno in detajlno prikazuje metode, oblike in cilje proletarskega boja ter opozarja, kako "praske prednjih straž, včasih tudi pomembnejše bitke" napovedujejo bližajočo se "odločilno bitko med proletariatom in buržoazijo"; stavke - kot tudi druge oblike boja - so "vojna šola delavcev, v kateri se pripravljajo na véliki boj, ki se mu ni več mogoče izogniti", "posamezne gverilske prakse se koncentrirajo v pomembne bitke in demonstracije"; Engels analizira poraze delavskih bojov, da bi tembolj zanesljivo določil pogoje za prihodnje bojne zmage.³¹⁾

Prve Engelsove ekonomske študije se konkretizirajo kot analiza in teorija razrednega boja proletariata. Temu temeljnemu določilu in vodilu ostane Engels zvest do konca: analizo ekonomske dejanskosti striktno pojmuje in izvaja kot analizo pogojev, oblik, metod in ciljev revolucionarnega boja. Nič drugače Marx. V pismu Engelsu 30. aprila 1868 tudi eksplicitno pove, da je "razredni boj zaključek", v katerem se razreši njegova celotna kritika politične ekonomije.

Kritika politične ekonomije je znanstvena teorija razrednega boja proletariata. Kot taka je vezana na proletariata³²⁾ in sama nujen moment razrednega boja - kajtu tu se

³¹⁾ Gl. MEW 2, str. 411 sl., 506. V tej tradiciji velja opozoriti na Titove in Maove vojne spise. Pri Engelsu se razredni boj prikazuje kot vojna, pri Mau in Titu vojna kot razredni boj.

³²⁾ Filozofska iluzija o nepartijnosti oziroma nadpartijnosti, ki jo je Engels 1844 še delil s filozofskim komunizmom, je kmalu letela na "gnojišče zgodovine" (Marx). Ko Engels v predgovoru k 2. nemški izdaji "Položaja delavskega razreda" opozarja, da ta knjiga še nosi sledi "enega svojih prednikov" - nemške klasične filozofije, nadaljuje: "Tako je - zlasti na koncu /knjige/ - pripisana velika teža trditvi, da komunizem ni zgolj partijska doktrina delavskega razreda, temveč teorija, katere končni cilj je osvoboditev celotne družbe, vključno s kapitalisti, iz sodobnih utesnjujočih razmer. To je v abstraktnem pomenu pravilno, v praksi pa

stvari ne da meriti niti z vatlom niti s časopisnimi novicami. Meri pa na tiste dneve, "v katerih se povzame 20 let": na "socialno revolucijo, o kakršni šolska učenost ekonomistov ne sme niti sanjati".³³⁾

V svoji komunistični agitaciji je Engels propagiral in dokazoval prav te prepovedane sanje meščanske znanosti in filozofije. V govorih v Elberfeldu, tj. na diskusijskih zborovanjih o komunizmu, ki jih je februarja 1845 v tem nemškem mestu organiziral Moses Hess, je Engels ponovno opozoril, da je "socialna revolucija" - ki da je "čisto nekaj drugega kot dosedanje politične revolucije; ta ne nastopa, kot te, proti lastnini monopola, temveč proti monopolu lastnine; socialna revolucija, m/oji/ g/ospodje/, je odkrita vojna revnih proti bogatim"³⁴⁾ - "vprašanje, ki se ga naši ekonomisti dosedaj še dotaknili niso". Pa vendar lahko, pravi Engels, "iz obstoječih ekonomskih razmer in iz načel nacionalne ekonomije sklepamo na bližnjo soci-

večinoma huje kot nekoristno. Dokler posedujoči razredi ne le ne čutijo nobene potrebe po osvoboditvi, temveč se tudi z vsemi silami upirajo samoosvoboditvi delavskega razreda, dotlej bo delavski razred pač prisiljen socialni prevrat uvesti in izvesti sam. Francoski buržuji iz leta 1789 so tudi razglasili osvoboditev buržoazije za emancipacijo celotnega človeškega rodu; plemstvo in duhovščina pa tega nista hotela uvideti; ta trditev - čeprav tedaj, kolikor je šlo za fevdalizem, neutajljiva, abstraktna, historična resnica - se je kmalu izrodila v čisto sentimentalno rečenico ter v ognju revolucionarnega boja povsem izhlapela. A tudi dandanes ne manjka ljudi, ki delavcem z nepartijnostjo svojega višjega stališča pridigajo nek socializem, vzvišen nad vsemi razrednimi nasprotji in razrednimi boji. Toda to so ali novinci, ki se morajo še ogromno naučiti, ali pa najhujši sovražniki delavcev, volkovi v ovčjih kožuhih." (MEW 2, str. 641/2.)

Z "nepartijnostjo" oziroma "nadpartijnostjo" teorije je obenem pokopan tudi tip "nemških teoretikov", ki "gredo mirno spat", "brž ko je bil njihov protest pravilno vzet v zapisnik in položen ad acta, kjer prav tako mirno počiva kot protestniki." (MEW 2, str. 436).

³³⁾ MEW 1, str. 515. - Prav tako seveda "šolska učenost" filozofov, katedrskih socialistov in katedrskih marksistov etc.

³⁴⁾ MEW 2, str. 555.

alno revolucijo z enako gotovostjo, s kakršno lahko iz danih matematičnih aksiomov razvijemo novo načelo."³⁵⁾ Z opisovanjem kapitalistične konkurence, koncentracije kapitala, proletarizacije srednjih slojev in posledic, ki jih to prinaša s seboj, Engels dokazuje, "da je komunizem za Nemčijo - če ne historična, pa ekonomska nujnost."³⁶⁾

To dokazovanje je nujno vodilo v polemiko z nemško uradno ekonomijo. Sistemizator ekonomskih želja nemških kapitalistov je bil Friedrich List,³⁷⁾ in Engels je že med pisanjem "Položaja delavskega razreda v Angliji" načrtoval polemično brošuro proti njemu.³⁸⁾ Ta brošura sicer ni nikdar izšla, iz Engelsovega pisma Marxu z dne 18. oktobra 1846 pa lahko sklepamo, da je bil rokopis zanjo bolj ali manj pripravljen.³⁹⁾ Kaj je Engels napisal oziroma hotel napisati, pa lahko razberemo iz pisma Marxu z dne 17. marca 1845 ter Juliusu Campeju z dne 14. oktobra 1845. Marxu, ki se je kmalu za Engelsom tudi odločil, da se spoprime z Listom,⁴⁰⁾ piše: "nenavadno je, kako sva poleg knjižnice /socialističnih piscev/ prišla skupaj še v nekem drugem načrtu. Tudi jaz sem hotel napisati za Püttm/anna/ kritiko Lista - k sreči sem zvedel od P/üttmanna/ za tvojo namero

³⁵ Prav tam, str. 550, 555.

³⁶ Prav tam, str. 549. - Leta 1884 je Engels to razmerje zaobrnil: "Kar pa je ekonomsko formalno napačno, je lahko še vedno svetovnozgodovinsko pravilno." (MEW 4, str. 561.)

³⁷ "Gospod List je želje naših kapitalistov povzel v sistem." (MEW 2, str. 551.)

³⁸ Engels Marxu, 19. novembra 1844, MEGA² III/1, str. 251.

³⁹ "List je tako rekoč gotov." (MEGA² III/2, str. 51.) - Engelsov rokopis ni ohranjen.

⁴⁰ Tudi Marxova kritika Lista je ostala v rokopisu, ki se je fragmentarno ohranil ter bil prvič natisnjen v Voprosy istorii KPSS, št. 12, Moskva 1971, naslednje leto pa v Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, št. 3, Berlin 1972.

dovolj zgodaj. Ker sem pa sicer hotel Lista zgrabiti praktično, razviti praktične posledice njegovega sistema, bom malo bolj razdelal enega svojih elberf/eldskih/ govorov /.../ - po Bürgersovem pismu Hessu in po tvoji osebnosti pa tako in tako domnevam, da se boš ti spustil bolj v njegove predpostavke kot v njegove konsekvence.^{#1)} Založniku Campeju pa: "iz Vašega cenjenega pisma vidim, da je prisoten z Vaše strani o smeri, ki bi se je držalo založniško delo, ki Vam ga predlagamo, nesporazum. Nikakor ne nameravamo braniti zaščitnih carin in nič bolj svobode trgovine, temveč kritizirati oba sistema z našega stališča. Naše stališče je komunistično, ki smo ga zastopali v nemško-frnc. letopisih, 'Sveti družini', Ren/skih/ letopisih etc. in s katerega je napisana tudi moja knjiga 'O položaju delavskih razredov v Angliji'. To /stališče/ ne dopušča, kot boste uvideli, sploh nobenih predlogov o cenzuri in se zato vanje tudi ne moremo spuščati."^{#2)}

K tema pismoma velja pripomniti dvoje. Prvič: Ukvarjanje s praktičnimi vprašanji ne pomeni teoretske manjvrednosti - pogosto prav nasprotno, še zlasti v potencialno revolucionarnih situacijah. Kot je zapisal Brecht: Naloga dialektika je, da dialektizira vsa miselna področja in da izpelje politične konsekvence. Engels je delal prav to. Drugič: Če Engels v zadevi List ni vedel za Marxove načrté, ne pomeni, da sicer ni bilo med njima "izmenjave idej". Omeniti je treba, da je v Marxovih pariških ekscerptnih zvezkih ohranjen izvleček iz Engelsovih "Očrtov za kritiko nacionalne ekonomije".⁴³⁾ Nadalje je Engels pazljivo spremljal Marxovo pripravljanje "Kritike politike in nacionalne ekonomije", ga vzpodbujal, priganjal, pritiskal nanj ter

⁴¹ MEGA² III/1, str. 272.

⁴² Prav tam, str. 278.

⁴³ MEGA I/3, str. 437. Posebej zanimivo je, da se dve vprašanji iz tega ekscerpta izrecno pojavita še v prvem zvezku "Kapitala" (MEW 23, str. 166, 178.)

celo že napovedal tisk in izid te knjige.⁴⁴⁾ Od spomladi 1845 sta obadva živela v Bruslju. Ko je Engels prispel v Bruselj, ga je Marx seznanil "s svojo materialistično teorijo zgodovine", ki jo je med tem formuliral v "glavnih potezah", "in tedaj sva se lotila," se spominja Engels, "novopridobljenega naziranja v posameznostih dodelovati v najrazličnejših smereh."⁴⁵⁾ Za našo temo je posebej zanimivo, da sta Marx in Engels poleti 1845 skupaj odpotovala v Manchester, da bi v tamkajšnji javni knjižnici študirala dela političnih ekonomistov. Iz Manchestra sta se vrnila vsak s tremu zvezki ekscerptov. Primerjava teh ekscerptnih zvezkov pokaže, da sta nekatere avtorje (Th. Cooperja "Lectures on the elements of political economy", J.W. Gilberta "The History and Principles of Banking", Th. Tooka "A history of prices and the state of the circulation from 1793 to 1837" v dveh zvezkih) ekscerptirala eden in drugi, nekatere druge, ki jih je tedaj ekscerptiral le Engels, pa je Marx šele kasneje (J. Aikina "A Description of the Country from thirty to forty Miles round Manchester", F.M. Edena "The State of the Poor: or, an History of the labouring classes in England from the conquest to the present period", ter spis "On combination of trades"). Kar se tiče prvih,

⁴⁴⁾ Engels Marxu, okoli 20. januarja 1845: "Glej, da boš skončal svojo nacionalnoekonomsko knjigo, četudi bi moral sam z marsičem ostati nezadovoljen, je vseeno, duše so zrele in kovati moramo železo, dokler je vroče. /.../ Glej, da boš gotov pred aprilom, napravi kot jaz, določi si čas, do kdaj hočeš biti pozitivno gotov, in poskrbi za skorajšen tisk." (MEGA III/1, str. 260-I.)

"V kratkem bo objavljeno novo delo dr. Marxa, ki vsebuje pregled načel politične ekonomije in politike vobče." (MEGA I/4, str. 343.)

"V tisku so tudi - dr. Marxa 'Pregled politike in politične ekonomije', g. Engelsa 'Položaj delavskih razredov Velike Britanije' /.../" (Prav tam, str. 347.)

⁴⁵⁾ MEW 21, str. 212.

se lahko na podlagi doslej objavljenega gradiva sklepa, da sta si Marx in Engels delila delo. K svojim izpiskom iz Tooka je Marx pripisal: "O nadaljnjem glej Engelsov rokopis."⁴⁶⁾ V Engelsovem zvezku so izpiski iz tistih delov Tookove knjige, ki jih Marx ni ekscerptiral. Na drugi strani si je Engels pri ekscerptiranju iz Edena zabeležil opozorilo na Marxov ekscerpt iz D'Avenanta⁴⁷⁾, v teh istih Engelsovih ekscerptih pa je pripomba, ki jo je pripisal Marx.⁴⁸⁾ Kar zadeva druge, pa lahko - spet na podlagi za zdaj dostopnega gradiva - ugotovimo, da je Marx kasneje vsaj deloma ekscerptiral Engelsove izpiske. Marxova pripomba k ekscerptu iz predgovora k Edenovi knjigi se ujema z Engelsovo pripombo k strani 19 te knjige,⁴⁹⁾ med ekscerpti iz "On combination of trades" pa Marx skoraj dobesedno prepíše Engelsov kritični povzetek strani 31-36 te brošure.⁵⁰⁾ Na osnovi doslej objavljenega materiala iz ekscerptnih zvezkov iz tega obdobja se ponuja tudi ugotovitev, da je med Engelsovimi izpiski in zapiski več lastnih pripomb, komentarjev, ocen, kot med Marxovimi.

Intenzivno sodelovanje, ki ga izpričujejo ti ekscerptni zvezki, se je nadaljevalo pri pisanju "Nemške ideologije". Engelsovo vlogo pri tem delu je - nasproti različnim dezinterpretacijam - dokumentirano prikazal B. Debenjak.⁵¹⁾ Čeprav je Engels kasneje zapisal, da to delo "samo dokazuje, kako nepopolno je bilo takrat najino poznavanje ekonomske zgodovine"⁵²⁾, je vendar v njem razvitih, dodelanih, nastavljenih mnogo bistvenih momentov kritike politične ekonomije.⁵³⁾

⁴⁶⁾ MEGA I/6, str. 616.

⁴⁷⁾ MEGA I/4, str. 512.

⁴⁸⁾ Prav tam.

⁴⁹⁾ MEGA I/6, str. 605 - MEGA I/4, str. 508.

⁵⁰⁾ MEGA I/6, str. 610-1 - MEGA I/4, str. 507.

⁵¹⁾ Citirano dleo, pogl. "Konceptcija zgodovine v 'Nemški ideologiji'".

⁵²⁾ Citirano prav tam, 2. izd., str. 72

⁵³⁾ V tem tekstu je treba ostati zgolj pri trditvi: ta vidik

Pisanju "Nemške ideologije" je sledilo obdobje živahnega političnega agitiranja in propagande. Marx in Engels sta dobro vedela, da se "uveljavi samo toliko resnice, kolikor je uveljavimo" (Brecht). Kar sta odkrila v "Nemški ideologiji" - in ta odkritja so bila prevrat v zgodovinski znanosti, razlaga stari Engels, je bilo "neposrednega pomena za takratno delavsko gibanje". "Midva tedaj nikakor nista imela namena, da bi nove znanstvene rezultate v debelih knjigah prišepetavala izključno 'učnemu' svetu. Nasprotno. Obadva sta že globoko zabredla v politično gibanje, med izobraženim svetom, zlasti v zahodni Nemčiji, sta imela nekaj privržencev in nemalo stika z organiziranim proletariatom. Svoj nazor sta bila dolžna znanstveno utemeljiti; prav tako pomembno pa je bilo za naju tudi to, da pridobiva za najino prepričanje evropski, najprej pa nemški proletariati."⁵⁴⁾

To "pridobivanje proletariata za najino prepričanje" se je odvijalo med drugim v vrsti polemik proti ideologijam tedanjega delavskega in širše demokratičnega gibanja. Te polemike so bile nujne, da bi bila izdelana strategija in taktika nastopa delavskega razreda v bližajoči se revoluciji, pomembno mesto v njih pa so imela ekonomska vprašanja.

doslej ni bil izčrpno in sistematično obdelan. Tega primanjkljaja seveda ne more odpraviti dobrih 20 strani doglo poglavje o "Nemški ideologiji" v citirani knjigi L.A. Leont'eva. Leont'ev med drugim pravi: "Za revolucionarni prevrat v politični ekonomiji je bila velikega pomena teza, postavljena v ospredje v 'Nemški ideologiji', da industrija in trgovina, produkcija in menjava nujnih življenjskih sredstev pogojuje delitev, razmejevanje družbenih razredov in da po drugi strani le-to pogojuje forme njihovega gibanja. Na tak način ima politična ekonomija, ko proučuje industrijo in trgovino, opraviti z razrednimi odnosi. Ekonomske kategorije nastopajo kot izrazi odnosov med različnimi družbenimi razredi." (Citirano delo, str. 122.)

Ko Debenjak argumentirano zavrača mnenje, da naj bi bil Engels uveljavljal v "Nemški ideologiji" "empirično" konstatiranje 'stanja dejstev' (citirano delo, 2. izd., str. 51.), si lahko mislimo - če upoštevamo Engelsovo metodiko - , kako pomemben je bil Engelsov prispevek pri tem tekstu prav v "ekonomskem pogledu".

⁵⁴ MEW 21, str. 212.

Če se je namreč Engels 1885 spominjal, da v prvi polovici 40. let ni bilo v nemškem delavskem gibanju nikogar, ki bi poznal ekonomsko literaturo, se je položaj zelo kmalu bistveno spremenil. Ekonomska vprašanja so postala vprašanja dneva, vsi so se začeli poskušati v ekonomiji in vse bolj potrebna je postajala knjiga, ki bi ta vprašanja obdelala s socialističnega oziroma komunističnega stališča. Marx je zato hitel - in drugi so ga priganjali - da bi pripravil za tisk "Kritiko politike in ekonomije"⁵⁵⁾, vendar v tem ni uspel. Pač pa je 1846 izšla Proudhonova knjiga "Sistem ekonomskih protislovij ali filozofija bede". Znano je, da je Marx nanjo kritično odgovoril z "Bedo filozofije". Manj znano pa je, da je opozoril Marxa na Proudhonovo knjigo Engels - še preden je izšla - in tudi intoniral kritiko.⁵⁶⁾

Engels je bil od avgusta 1846 v Parizu, kjer je intenzivno deloval v pariških sekcijah Zveze pravičnih (prve politične organizacije nemških delavcev), da bi delavce pridobil za znanstveni komunizem. Med temi delavci se je sicer že pojavilo nasprotovanje Weitlingovemu utopičnemu, religioznemu in egalitarističnemu delavskemu komunizmu, ki sredi 40. let že ni bil več dorasel potrebam razrednega boja proletariata in je začel zavirati revolucionarno organiziranje, vendar se je kot odgovor nanj začel uveljavljati Grünov malomeščansko sentimentalni "resnični socializem". V teh razmerah je nastopil Engels. Mesec dni po prihodu v Pariz je poročal bruseljskemu komunističnemu korespondentskemu komiteju, po nalogu katerega je tudi odšel v francosko prestolnico: "S tukajšnjimi delavci sem bil večkrat skupaj, tj. z glavnimi izmed mizarjev iz faubourg St. Antoine. Lju-

⁵⁵ "Marx dela na svoji zgodovini nacionalne ekonomije kot podivjan - ta človek spi že več let samo še kakšne 4 ure vsako noč." (Georg Weerth: "Vergessene Texte". Informations-presse - C.W. Leske/EVA, Köln 1975, Bd. I, str. 88.)

⁵⁶ Analizirati bi veljalo mesto in vlogo kritike Proudhona v zgodovini nastanka kritike politične ekonomije.

dje so čudno organizirani. Poleg njihovega - zaradi velike dissension z Weitlingovimi krojači /-/ precej v konfuzijo zašlega društva, pridejo ti možakarji, tj. 12-20 njih, skupaj vsak teden enkrat, kjer so doslej diskutirali; ker pa jim je pošla snov, kot drugače tudi ni moglo /biti/, jim je bil E-/werbec/-k prisiljen predavati o nemški zgodovini etc. - ab ovo - in neko skrajno zmedeno nacionalno ekonomijo - počlovečnostne N/emško/-fr/ancoske/ letop/ise/. V to sem padel jaz. Dvakrat sem, da bi z njimi sklenil connex, razlagal nemške razmere po francoski revoluciji, izhajajoč iz ekonomskih razmerij. Kar zvejo na teh zborih med tednom, se potem ob nedeljah razbobna na zborih pred barrière, kamor pride vse živo, ženske in otroci. Tu se diskutira - abstraction faite de toute espèce de politique - o nekakšnih 'socialnih vprašanjih'. Ta reč je dobra za pritegovanje novih ljudi, ker je povsem javna, pred 14 dnevi je bila tu policija, hotela je uporabiti veto, a se je pustila pomiriti in ni potem nič storila. Pogosto se zbere čez 200 ljudi. Ta stvar ne more ostati takšna, kakršna je sedaj. Med možakarji se je razpasla nekakšna zaspanost, ki izhaja iz dolgočasnosti nad samim seboj. Kar namreč postavljajo nasproti krojaškemu komunizmu, ni nič drugega kot Grünove človečnostne fraze in pogrünjeni Proudhon, ki so jim ga stežka vtepli v glavo deloma gospod Grün najvišji sam, deloma nek star napihnjeni mizarski mojster in Grünov hlapec, očka Eisermann, deloma pa tudi amicus E/werbeck/. S tem so bili seveda kmalu pri kraju, nastopila je večna repeticijska, in da ne bi zaspali (dobesedno, to se je na sejah strašno razširilo), jih E/werbeck/ muči z dlakocepskimi diskvizicijami o 'resnični vrednosti' (ki jo imam deloma sam na vesti)⁵⁷⁾ in dolgočasi z germanskimi pragozdovi, Hermannom Heruškim in z najogabnejšimi staronemškimi etimologijami po - Adelungu, ki so vse napačne. Sicer pa pravi šef teh ljudi ni

⁵⁷⁾ Domnevno gre za "Očrte za kritiko nacionalne ekonomije".

E/werbeck/, temveč J/unge/, ki je bil v Bruslju; možakar zelo dobro uvideva, kaj se mora spremeniti, in bi lahko zelo veliko storil, ker jih vse obvlada in ima desetkrat več v glavi kot cela klika, a je preveč omahljiv in dela vedno nove projekte. Da ga nisem videl že skoraj 3 tedne - nikdar ni prišel in nikjer ga ni najti - je razlog, da je še tako malo doseženo. Brez njega je večina dremava in omahljiva. A z možakarji je treba imeti potrpljenje; najprej je treba spoditi Grūna, ki je dejansko direktno in indirektno vplival grozljivo uspavajoče, potem pa, ko se jim te fraze izbije iz glave, upam, da bom z možakarji kaj dosegel, kajti vsi se silno želijo poučiti o ekonomiji." ⁵⁸⁾

Že v odlomku, ki smo ga pravkar navedli, Engels ome= nja, kako je Grūn željo delavcev po seznanjanju s politič= no ekonomijo gasil s po svoje interpretiranim Proudhonom. Pismo je nadaljeval takole: "Zdaj nekaj zabavnega. Proudhon ima v novi, še netiskani knjigi, ki jo Grūn prevaja, véliki načrt, kako narediti denar iz nič in vse delavce pripelja= ti v nebeško kraljestvo. Nihče ni vedel, za kaj gre. G/rūn/ je bil zelo skrivnosten, a se je zelo postavljajl s svojim kamnom modrosti. Obča napetost. Končno, prejšnji teden, je bil očka Eisermann pri mizarjih, jaz tudi, in stari gizda= lin je prišel s stvarjo skrajno naivno - skrivnostno posto= poma na dan. Gospod G/rūn/ mu je zaupal celoten načrt. Zdaj pogledjte veličino tega načrta odreditve sveta: ni plus ni moins kot v Angliji že davno obstoječi in desetkrat bankro= tirani labour-bazars ali labour-markets, asociacije vseh obrtnikov vseh vej, velik depo, vsa dela, ki so jih prispe= vali associés, taksirana natanko po stroških surovin plus dela ter plačana z drugimi produkti asociacij, ki so taksi= rani prav tako. Kar se prispeva več, kot se porabi v asocia= ciji, naj se proda na svetovnem trgu, izkupiček izplača pro= ducentom. Na ta način, spekulira nabriti Proudhon, bodo on

⁵⁸ Engels Komunističnemu korespondentskemu komiteju, 16. september 1846, MEGA^c III/2, str. 34/5.

in njegovi asociés obšli profit vmesnih trgovcev. Da bo s tem obšel tudi profit od svojega asociacijskega kapitala, da morata biti ta kapital in ta profit natanko tako velika kot kapital in profit vmesnih trgovcev, ki so jih obšli, da z desnico meče stran, kar levica prejema, na to ta brihtna glava ni mislila. Da njegovi delavci nikdar ne bodo mogli zbrati potrebnega kapitala, ker bi se sicer lahko prav tako dobro etablirali vsak zase, da ogromen riziko več kot odtehta morebiten prihranek stroškov, ki izhajajo iz asociacije, da se celotna zgodba izteče v to, da se iz zdajšnjega sveta eskamotira profit, pusti pa vse producente profita, da je ta zgodba resnična straubingerska idila, ki od vsega začetka izključuje vso veliko industrijo, gradbeniško obrt, poljedelstvo itd., da bi nosili samo izgube buržujev, ne da bi delili njihove dobičke, vse to in sto drugih ugovorov, ki ležijo na dlani, pozabi osrečen s svojo plavzibilno iluzijo. Zgodba, da bi se človek obesil. Družinski ata Grün seveda verjame novi rešitvi in se v duhu že vidi na čelu asociacije 20 000 ouvriers (začeti je treba takoj na veliko), pri čemer bo vsa njegova družina seveda imela zastonj hrano, obleko in stanovanje. Naš Proudhon/ pa bo sebe in vse francoske socialiste in komuniste za vse večne čase blamiral pred buržoaznimi ekonomisti, če bo prišel s tem na dan. Od tod one solze, ono polemiziranje proti revoluciji,⁵⁹⁾ ker je imel in petto miroljuben lek. Proudhon/ je prav takšen kot John Watts. Ta stremljeva za tem, da bi svojemu disrespektabilnemu ateizmu navkljub postal respektabel pri buržoaziji; Proudhon/ poskuša vse, da bi kljub svoji polemiki proti ekonomistom postal velik, pripoznani ekonomist. Takšni so sektaši. Pri tem pa še tako stara zgodba!"⁶⁰⁾

⁵⁹⁾ Engels aludira na Proudhonovo stališče v pismu Marxu dne 17. maja 1846, v katerem Proudhon polemizira proti Marxovega izrazu "moment de l'action" (MEGA^c III/2, str. 7), češ da revolucionarne akcije ni treba imeti za sredstvo družbene reforme ("nous ne devons point poser l'action révolutionnaire comme moyen de réforme sociale") (MEGA^c III/2, str. 205-6).

⁶⁰⁾ MEGA² III/2, str. 35/6.

Dva dni kasneje je Engels spet pisal Marxu in se zno-
va dotaknil Proudhona: "Proudhonu sem v poslovnem pismu de-
jansko storil v nebo vpijočo krivico. Ker v tem zadnjem
pismu ni prostora, moram to tukaj redresirati. Mislil sem
namreč, da je napravil majhno neumnost, neumnost v mejah
umnosti. Včeraj smo o tej stvari še enkrat in obsežno dis-
kutirali, in tedaj sem spoznal, da je ta nova neumnost de-
jasnko neumnost brez vseh meja. Zamisli si: Proletarci mo-
rajo prihraniti majhne akcije. S tem se (z manj kot
10 - 20 000 delavci seveda sploh ne začenjajo) najprej
zgradi en ali več ateliers za eno ali več obrti, tam zapo-
sli del akcionarjev ter proda produkte 1) po cenah surovin
plus dela akcionarjem (ki jim tako ni treba plačati profi-
ta), 2) morebiten presežek pa po tekočih cenah na svetov-
nem trgu. V meri, v kateri se kapital družbe povečuje s
tistimi, ki na novo pristopajo, oziroma z novimi prihranki
starih akcionarjev, ga uporabljajo za naložbe v nove ate-
liers in tovarne in tako dalje in tako naprej, dokler ne
bodo - vsi proletarci zaposleni, vse produktivne sile, ki
se nahajajo v deželi, pokupljene in s tem vse kapitalije,
ki se nahajajo v rokah buržoazije, izgubile moč, da koman-
dirajo delu in prinašajo profit! Tako se potem odpravi ka-
pital, s tem ko se 'najde neko instanco, v kateri kapital,
tj. obrestništvo' (pogrünjenje nekdanjega droit d'aubaine,
prinešenega nekoliko bolj na svetlo) 'tako rekoč izgine'.
Gotovo vidiš, kako se v tem stavku, ki ga je očka Eisermann
neštetokrat ponovil, ki se ga je torej na pamet naučil od
Grüna, še jasno svetlikajo skozi prvotne Proudhonove flos-
kule. Ti ljudje so se namerili, da bodo s proletarskimi
prihranki in z odpovedjo profitu in obrestim od svojega ka-
pitala nič več in nič manj kot pokupili zaenkrat celo Fran-
cijo, kasneje pa morda tudi ostali svet. Ali so si takšen
famozen načrt že kdaj izmislili in ali ni mnogo preproste-
je, če se že hoče izvesti takšen tour de force, da se raje

takoj začne kovati petake iz mesečeve srebrnine. In ti neumni delavci tu, na Nemce mislim, verjamejo v ta drek, ti delavci, ki jim ne ostane v žepu niti šest sujev, da bi zvečer, ko se zberejo, zavili h kakemu marchand de vins, hočejo s svojimi prihranki kupiti toute la belle France. Ob teh kolosalnih accapareurs so Rotschild in konzorti pravi šušmarji. Da bi okoli padel. Grün je te možakarje tako zasvinjal, da jim več pove najneumnejša fraza kot najenostavnejše dejstvo, ki služi za ekonomski argument. Da se je treba proti taki barbarski neumnosti še tolči, je pač nizkotno. Treba pa je imeti potrpljenje in jaz teh možakarjev ne bom izpustil iz rok, dokler ne pobijem Grüna in ne iztreznim njihovih omamljenih glav." ⁶¹⁾

Seveda ne gre za nobena "čista" teoretska vprašanja, čeprav so opisane Proudhonove ideje tudi teoretsko gledano "neumnosti". Gre za to, da na teoretskih napakah in nesmislih ni mogoče graditi revolucionarnega gibanja. Najbolj usodni za revolucionarno gibanje pa so elementarni ekonomski nesporazumi. ⁶²⁾ Zato lahko velja za bistveno točko Marxove kritike Proudhonovih "ekonomskih protislovij" stavek, ki ga je zapisal v konceptu "Bede filozofije": da je Proudhon "nezmožen razumeti revolucionarno gibanje" ⁶³⁾. Pozitivna vsebina kritike Proudhona in s tem razumevanja in samorazumevanja revolucionarnega gibanja pa je formuliranje,

⁶¹⁾ MEGA² III/2, str. 43/4.

⁶²⁾ Tako je Marx označil proudhonizem v spisu "H kritiki politične ekonomije", v katerem je - po lastni oceni - šele "pokončal proudhonizem v korenini" (pismo Engelsu, 22. julij 1859, MEW 29, str. 463): "Gospodu Proudhonu in njegovi šoli pa ostane pridržano, da resnobno pridigajo degradacijo denarja in vnebohod blaga kot jedro socializma in s tem razvezujejo socializem v elementarni nesporazum o nujni zvezi med blagom in denarjem." (MEW 13, str. 68/9). Če nikjer drugje, postane v tej zvezi razviden bistven pomen Marxove analize blaga za revolucionarno izgrajevanje socializma; kritika politične ekonomije je vseskozi tudi kritika socializma.

⁶³⁾ MEGA I/6, str. 622.

nadaljnje oblikovanje kritike politične ekonomije - to, kritika politične ekonomije, je namreč edini marksistični pristop k reševanju ekonomskih, za revolucionarno gibanje tako temeljnih vprašanj (in po tem ostalih), ne pa kakšna "marksistična politična ekonomija", "politična ekonomija socializma" ipd. "Politična ekonomija socializma" so v najboljšem primeru socialistični ricardovci. (Zato ni n= ključje, da so v "Bedi filozofije" obsežne pasáže posveče= ne prav kritiki Braya.)⁶⁴⁾ To je treba poudariti kljub temu, oziroma prav zato, ker v "Bedi filozofije" politična ekono= mija v dobršni meri nastopa kot pozicija kritike ("filozof= skega nesmisla", "fraz" - kot bi rekel Engels), obenem ko je tudi že sama kritizirana.⁶⁵⁾

Zahteve revolucionarnega gibanja so torej silile Marxa in Engelsa, da se spoprimeta (tudi) z ekonomskimi vprašanji. Znanstveno, teoretsko reševanje teh vprašanj je bilo argu= mentacija pri reševanju političnih vprašanj, se pravi vpra= šanj političnega gibanja in boja. Spoprijem z ekonomijo se je odvijal na več načinov.

Kritika Proudhona je bil spoprijem s "socialistično ekonomijo". "Beda filozofije" ostaja, poleg ohranjene ko= rrespondence, dokument tega boja, ker je Engelsov rokopis o Proudhonovi "Filozofiji bede" izgubljen.⁶⁶⁾ Na drugi stra= ni se je bilo treba spopasti z "ekonomsko nedolžnostjo" (Marx)

⁶⁴ "Tudi jaz mislim, da se Proudhon/ova asociacija izteka v Brayeve načrt. Čisto sem pozabil na dobrega Braya." (Engels Marxu, 15. januarja 1847, MEGA^c III/2, str. 82.) - Marxo= vo kritiko Braya glej v "Bedi filozofije", MEID II, str. 439-447.

⁶⁵ Prim. Marx Engelsu, 25. februarja 1859: "/.../ kajti v spisu proti Proudhonu sem sam prevzel Ricardovo teorijo." (MEW 29, str. 404.) - Prim. tudi Marx Engelsu, 26. novembra 1869, kjer Marx piše, kako se je v "Bedi filozofije", "kjer sem še v celoti akceptiral Ricardovo/ teorijo rente, že spoprijel z napačnim na njej, celo z njegovega (Ricardovega) stališča." (MEW 32, str. 401.)

⁶⁶ Nanj lahko sklepamo iz Engelsovega pisma Marxu iz sredi= ne novembra do decembra 1846: "Piši mi, če hočeš Proudhonovo

dela opozicijskega gibanja. V tej zvezi velja omeniti, če nič drugega, značilno mesto iz Engelsove kritike Karla Heinzena: "Gospod Heinzen si umišlja, da je komunizem neka doktrina, ki izhaja iz nekega določenega teoretskega principa kot jedra in izpeljuje iz tega nadaljnje konsekvence. Gospod Heinzen se hudo moti. Komunizem ni nikaka doktrina, temveč gibanje; ne izhaja iz principov, temveč iz dejevstev. Komunisti nimajo za predpostavko te ali one filozofije, temveč celotno dosedanje zgodovino in posebej njene sedanje dejstvene rezultate v civiliziranih deželah. Komunizem je izšel iz velike industrije in njenih nasledkov, iz vzpostavitve svetovnega trga, iz sproščene konkurence, ki je bila s tem dana, iz vse silovitejših in vse občejših trgovskih kriz, ki so že zdaj postale popolne krize svetovnega trga, iz poroitve proletariata in koncentracije kapitala, iz razrednega boja med proletariatom in buržoazijo, ki je sledil iz tega. Komunizem, kolikor je teoretski, je teoretski izraz položaja proletariata v tem boju in teoretski povzetek pogojev osvoboditve proletariata. - Gospod Heinzen bo zdaj pač uvidel, da mora pri presojanju komunizma storiti kaj več, kot da gleda njegovo jedro kar v odpravi privatne lastnine; da bi bolje storil, če bi preštudiral kaj nacionalne ekonomije, kot da tja v tri dni čveka o odpravi privatne lastnine; da ne more vedeti o posledicah odprave privatne lastnine niti najosnovnejšega, če ne pozna tudi njenih pogojev." ⁶⁷⁾

knjigo, ki je slaba, izkoristiti za svojo knjigo /"Kritika politike in nacionalne ekonomije" : Marx se tedaj očitno še ni odločil za "Bedo filozofije"/, ti bom poslal svoje zelo izčrpne ekscerpte. Ni vredna 15 frankov, kolikor stane." (MEGA^c III/2, str. 69.) - Ali je Marx imel v rokah te Engelsove ekscerpte, ni znano, gotovo pa je, da je v polemiki proti Proudhonu uporabil dognanja, do katerih sta prišla skupaj z Engelsom pri pisanju "Nemške ideologije", za katero takrat nista našla založnika. Na neohranjeno Marxovo pismo odgovarja Engels 15. januarja 1847: "Da lahko, kar se mene tiče, anticipiraš iz najine publikacije vse, kar hočeš, se razume samo po sebi." (MEGA^c III/2, str. 82.)

⁶⁷⁾ MEW 4, str. 321/2.

Nadalje je šlo za spopad z buržoazno ekonomijo. Sem spada kritika Lista, prav tako pa Engelsovo poročanje o ekonomskem kongresu o vprašanjih svobodne trgovine septembra 1847 v Bruslju. V prej citiranem Engelsovem pismu Marxu smo videli, kako je Engels oponesel Proudhonu, da si prizadeva za priznanje pri uradnih meščanskih ekonomistih.⁶⁸⁾ V omenjenem poročanju - gre za dva članka, enega objavljenega v "Deutsche-Brüsseler Zeitung", drugega v "The Northern Star" - Engels (z rahlim "priokusom" samosvobojanja)⁶⁹⁾ sklati zvezde meščanske znanosti na realna tla, zbiije akademske in profesorske veličine na njihovo dejansko velikost. K osvobojanju delavskega razreda spada tudi to. Engelsu se niti ne zdi vredno, da bi povzemal vse referate in diskusije teh učenjakov, pravi, da tega ali onega navaja samo zaradi reda, kaj več pa ne, ker se mu zdi škoda izgubljati besede. Zato pa, nasprotno, v članku za angleški časopis, izčrpno poroča o diskusiji Georga Weertha in jo obsežno reproducira, medtem ko je uradne korigirane odpravil s po nekaj stavki. Weerth je, v nasprotju s temi ekonomisti, ki so govorili v interesu in za interese tega ali onega nacionalnega kapitala oziroma frakcije kapitala - na kar Engels seveda ne pozablja pokazati: če

⁶⁸⁾ Zanimivo je, da se ta očitek Proudhonu pojavi mnogo kasneje pri Marxu: "Po eni strani je znal Proudhon pri svojih napadih proti oficialnim ekonomistom, denimo Dunoyerju, članu akademije Blanquiju in celi klikli okrog 'Journal des Economistes', laskati njihovemu samoljubju, medtem ko je istočasno grobo psoval utopične socialiste in ekonomiste, ki jih Marx ceni kot predhodnike modernega socializma." (MEW 19, str. 229.)

⁶⁹⁾ "Že od vsega začetka nismo imeli nikakršnega posebnega respekta pred temi mojstri znanosti, katerih poglobljena znanost je v tem, da kar naprej z največjim dušnim mirom nasprotujejo drug drugemu in sebi samim. Vendar priznavamo, da nas je ta kongres oropal še zadnjega kančka respekta, ki bi ga morda še lahko imeli pred tistimi, katerih spisi in govori so nam bili manj znani. Priznamo, da smo bili osupli, da smo morali poslušati takšne plitkosti in plehkosti, takšne celemu svetu znane trivialnosti." (MEGA I/6, str. 561.)

izpod levje kože "znanstvenega interesa" že ne moli kak parkelj dejanskih materialnih interesov sam po sebi, to kožo malo pridvigne -, nastopil v interesu delavskega razreda.⁷⁰⁾ To je bilo, "na tako visokem zborovanju", "nekaj nezaslišanega".⁷¹⁾ Weerthu sicer niso vzeli besede, zato pa je Marxu niso dali. Engels pove seveda tudi to,⁷²⁾ da bi razkrinkal institucionalni okvir in metode, s katerimi meščanska znanost vlada, brez katerih ne more praktično eksistirati in jih zato skrbno priktiva - kot da jih ni, članku pa priloži "nekaj izvlečkov" iz Marxovega govora.⁷³⁾

⁷⁰⁾ G. Weerth je v pismu bratu Wilhelmu, sicer župniku, 27. septembra 1847 obsežno poročal o tem kongresu in o svojem nastopu. Pravi, da se je odločil, da bo zaprosil za besedo, zato, ker tega ni hotel nihče drug od "naših privržencev" (gl. k temu op. 80), in sicer iz enega bistvenega razloga: "Dva dneva sta torej pretekla, ne da bi kak govornik obravnaval vprašanje svobodne trgovine s socialnega stališča." (G. Weerth: "Vergessene Texte", Bd. I, str. 93.) Obravnavati ekonomska vprašanja s "socialnega stališča" pa je bilo za Weertha le eno: "nastopiti za delavce" (prav tam, str. 95). Z drugimi besedami: kritika politične ekonomije. Ugibamo lahko, ali je Weerth v noči pred svojim nastopom, že po polnoči vrgel iz postelje Engelsa ali Marxa (: "nekega znanca, ki zelo tekoče piše francoško") - obadva sta bila v Bruslju in obadva sta dobro obvladala francoščino - ali koga tretjega, da bi mu "diktiral govor", da bi mu ga pomagal napisati v francoščini (: "Približno ob treh zjutraj sva bila gotova." - gl. prav tam, str. 93.) - Preučiti bi bilo treba, kakšna je bila dejanska Weerthova vloga na začetkih Marxovega in Engelsovega oblikovanja kritike politične ekonomije. Iz korespondence in ostalega gradiva sledi, da je Weerth ekonomijo in ekonomsko literaturo dokaj dobro poznal. Weerthov govor v Bruslju je objavljen v "Vergessene Texte", Bd. I, str. 287-290.

⁷¹⁾ Prav tam, str. 95.

⁷²⁾ "Dr. Marx, iz Bruslja, ki ga poznate kot zdaleč najbolj talentiranega predstavnika nemške demokracije, je tudi zahteval besedo. Pripravil je govor, ki bi, če bi ga imel, 'kongresnikom' onemogočil, da bi glasovali o danem vprašanju. A po nasprotovanju g. Weertha so postali previdni. Odločili so se, da ne bodo pustili govoriti nikomur, v pravovernost katerega niso bili povsem prepričani." (MEGA I/6, str. 570.)

⁷³⁾ "Speech of Dr. Marx on Protection, Free Trade, and the

Naposled gre za Marxove in Engelsove nastope pred delavci, za njuna predavanja v Londonskem delavskem izobraževalnem društvu in v bruseljskem Nemškem delavskem društvu. V tem zadnjem je imel Marx znana predavanja o mezdnem delu in kapitalu. Iz zapisnikov londonskega delavskega izobraževalnega društva pa vidimo, da je Engels 30. novembra 1847 predaval o odkritju Amerike, pri čemer je nakazal ekonomske posledice tega odkritja, predvsem oblikovanje svetovnega trga in revolucijo v produkcijskih sredstvih (strojna produkcija), ter z njimi povezano razredno polariziranje družbe in zaostritev razrednega boja.⁷⁴⁾ 7. decembra 1847 pa je v protokolu tega društva zapisano: "Državljan Engels ima predavanje, v katerem dokazuje, da samo hiperprodukcija priključuje trgovske krize in da so borze glavni biroji, kjer delajo proletarce."⁷⁵⁾

V teh zadnjih točkah so bili nakazani v glavnem javni nastopi obeh klasikov, ki imajo bolj ali manj jasno ekonomsko vsebino. Da bi se izognili enostranosti, je treba dodati, kar se sicer razume, da za temi javnimi nastopi živi nenehno in velikansko študijsko delo, posvečeno predvsem kritičnemu obdelovanju politične ekonomije, a tudi množici drugih vprašanj, ki ga lahko iz ohranjenih zapiskov in izpisov samo približno rekonstruiramo.⁷⁶⁾ Na drugi strani pa seveda ostaja vprašanje, kako ta študij in tedanja pozicija kritike politične ekonomije deluje v siceršnjih Marxovih in Engelsovih literarnih in govorniških nastopih.

Working Classes" (MEGA I/6, str. 428-431). - Zanimivo je, da so na listu, na katerem so napisane Marxove teze za ta govor ("Protektionisten", prav tam, str. 427), tudi Engelsove karikature: spet lahko sklepamo na njuno neposredno sodelovanje.

⁷⁴⁾ MEGA I/6, str. 637-9. - Za nas je še posebej zanimivo, kaj pravi Engels v tem predavanju o Avstriji: "Avstrija, evropska Kitajska, edina dežela, katere notranjih ustanov ni pretresla francoska revolucija in ki ji celo Napoleon ni mogel priti do živega, pred paro ne vzdrži" itn. (Prav tam, str. 638.)

⁷⁵⁾ Prav tam, str. 640.

⁷⁶⁾ Tako je izgubljena Engelsova "Zgodovina angleške družbe" - gl. naslednjo opombo.

Ker sta Marx in Engels formulirala kritiko politične ekonomije kot znanstveno teorijo razrednega boja, kot metodo analize pogojev, oblik, metod in ciljev revolucionarnega boja delavskega razreda, ne preseneča, ampak je logično, da je zadnji spis tega predrevolucijskega obdobja že tudi prvi spis revolucije: "Komunistični manifest".⁷⁷⁾

---

⁷⁷⁾ Kliem, eden od Engelsovih biografov, označuje zadnja leta pred revolucijo, predvsem 1847, kot oblikovanje "marksističnega programa revolucije", ter piše: "Friedrich Engels je že 1843, Karl Marx 1844, pisal o bližnji revoluciji. Vendar sta se lahko oba prijatelja lotila izdelovanja političnih smernic za revolucijo, ki se je naznanjala, šele od leta 1846 sem, potem ko so bili ustvarjeni temelji dialektičnega in historičnega materializma. Do 1848 sta v osnovi dognala potek pričakovanega prevrata, prav tako strategijo in taktiko, ki sta morali izhajati iz tega. Marx je pri tem došel do teh rezultatov bistveno s študijem velike francoske revolucije, posebno zgodovine nacionalnega konventa, kot poroča v svojih spominih Heinrich Bürgers. Engels je, nasprotno, še naprej sledil tisti poti analize politične ekonomije in ekonomskih razmer, ki jo je ubral v svojem 'Položaju delavskega razreda v Angliji', ter v svoji 'Zgodovini angleške družbe' povzel ustrezne posplošitve. Žal se je to delo 1849 v Kölnu izgubilo, tako da lahko rekonstruiramo posameznosti samo iz drugih Engelsovih izjav iz istega časa." (Friedrich Engels, Dokumente etc.", str. 180.) V tej Kliemovi oceni izpade iz razmišljanja ves "ekonomski kompleks", kolikor ni vezan na Engelsove "angleške študije". Bistven nesporazum pa se izrazi v stališču, da je moral biti najprej "ustvarjen" (teološki in kulturniški, skratka farški termin) "dialektični in historični materializem" (= stalinistična sintagma), da bi se lahko nato začelo formirati "politične smernice za revolucijo". Kot da ni prav "dialektični in historični materializem" ena sama "smernica" za revolucijo, kot da ni že sam revolucionaren?! V tej optiki, ki se ne more izkopati iz ideoloških spon staliniščne kontrarevolucije, je marksizem nevtralen korpus, teoretsko truplo, ki se ga "aplicira" na to ali ono področje, tudi na revolucionarno gibanje.

CITIRANA LITERATURA

- Burkard, K.-J.: Thomas Hodgskins Kritik der politischen Oekonomie. SOAK-Verlag, Hannover 1980.
- Cornu, A.: Einleitung v Hess, M.: Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl. Akademie Verlag, Berlin 1961.
- Debenjak, B.: Friedrich Engels - zgodovina in odtujitev. Obzorja, Maribor 1981².
- Engels, F.: Notizen in Georg Adlers Buch "Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland" - gl. Rokitjanskij, J.
- Grab, W.: Ein Mann der Marx Ideen gab. Droste Verlag, Düsseldorf 1979.
- Hess, M.: Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl. Akademie Verlag, Berlin 1961.
- Kautsky, K.: Karl Marx's Oekonomische Lehren. Verlag J.H. W. Dietz, Stuttgart 1894⁵.
- Kliem, M.: Friedrich Engels. Dokumente seines Lebens. Reclam, Leipzig 1977.
- Lenin, V.I.: Sočinenija. Izdanje vtoroe.
- Leont'ev, L.A.: Engel's ekonomičeskor učenje marksizma. Izd. Mysl', Moskva 1965.
- Mao Zedong: Izabrana dela. Vojna biblioteka, Beograd 1957.
- Mao Zedong: Strategic Problems of China's Revolutionary War. Foreign Languages Press, Peking 1954.
- Marx, K.: Ueber Friedrich Lists Buch "Das nationale System der politischen Oekonomie. Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, H. 3, Berlin 1972.
- Marx/Engels: Gesamtausgabe. Frankfurt und Moskau 1926-1933. (MEGA)
- Marx/Engels: Gesamtausgabe. Dietz Verlag, Berlin 1975. (MEGA²)
- Marx/Engels: Izbrana dela v petih zvezkih. Cankarjeva založba, Ljubljana 1967-1975. (MEID)

- Marx/Engels: Werke. Dietz Verlag, Berlin 1958-1969. (MEW)
- Müller, W.: Das Verhältnis von Marx zu den sozialistischen Ricardianern. V: Unserer Partei einen Sieg erringen. Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1978.
- Osier, J.-P.: Thomas Hodgskin. Une critique prolétarienne de l'économie politique. Maspero, Paris 1976.
- Rokitjanskij, J.: Engels' Notizen in Georg Adlers Buch "Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland". Marx-Engels-Jahrbuch 2, Dietz Verlag, Berlin 1979.
- Tito, J.B.: Vojna dela. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1978.